

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОМІНАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Необхідність запозичень і їх місце в лексичній системі мови великою мірою визначаються соціокультурними процесами. В останні десятиріччя із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій у світі процес запозичення значно прискорився, оскільки мовні контакти стали більш тісними й багатограними. Лінгвістична теорія не встигає фіксувати та описувати всі обмінні процеси лексичного матеріалу. Наявність потреби наукових розробок із цієї проблеми і становить актуальність дослідження. Окрім того, аналіз літератури, присвяченої іншомовній лексиці, свідчить про неузгодженість окремих лінгвістичних понять і термінів, тобто метамова теорії запозичень є недостатньо розробленою. Отже, метою статті є побудувати теоретичну основу для подальшого дослідження проблеми запозичення. Для досягнення поставленої мети в рамках статті ставляться такі завдання: 1) зробити огляд наукової літератури з питань номінації запозичених слів у лінгвістиці; 2) розглянути теоретичну проблему класифікації запозиченої лексики; 3) здійснити аналіз як вітчизняної, так і зарубіжної класичної та сучасної літератури, присвяченої іншомовній лексиці; 4) окреслити необхідність створення цілісної характеристики запозичень.

Вивчення запозичень у діяхронічному аспекті дає змогу не тільки пролити світло на певні процеси в історії тих чи інших мов, а й певною мірою прослідкувати за історією народів, що говорять цими мовами. Інтерес до вивчення запозичень великий як у вітчизняній науці, так і в зарубіжній і пов'язаний передусім з іменами таких учених, як У. Вайнрайх, Ю.О. Жлуктенко, Ю.Н. Караулов, Л.П. Крисін, Ю.С. Сорокін, Л.М. Баш, Е. Хауген, М. Дардано, Т. Де Мауро та ін.

Термін «запозичення» багато вчених розуміють надто широко. Американський дескриптивіст Л. Блумфілд вкладає в це поняття й засвоєння різних елементів чужих мов, і явища, які перейшли в цю мову з діалектів цієї самої мови, і навіть перехід мовних навичок, який відбувається в процесі спілкування між носіями однієї мови. За межі цього поняття не виходять і явища наслідування дітьми манери мови дорослих [3, с. 511–554].

У. Вайнрайх розглядає запозичення як початкову форму інтерференції в умовах двомовності. Але не можна погодитися з висновком дослідника, що запозичення є «простим перенесенням послідовності фонем з однієї мови в іншу» [5, с. 56].

До термінологічних непорозумінь часто призводить неоднакова оцінка процесів і явищ мовної міграції. Ю.О. Жлуктенко вважає досить умовним сам термін «запозичення» й указує на його номінативну незручність [8, с. 42]. Елемент структури мови А під час переходу до структури мови Б в результаті різних пристосувань і адаптацій зазнає таких змін, що ототожнювати ці елементи не можна. Лексична одиниця мови-джерела, на думку вченого, «служить лише моделлю, під впливом якої в мові-реципієнті створюється її копія, складена з власного мовного матеріалу (власних фонем, що поєднуються за власними правилами сполучення)» [9, с. 15–18].

Більшість учених, що займалися теоретичними проблемами запозиченої лексики, намагалися розмежувати діяхронічний і синхронічний аспекти цього явища. При цьому підкреслюється, що виділення запозиченої лексики в синхронії має під собою етимологічну основу. Діяхронічне вивчення запозичень передбачає встановлення часу появи чужомовного слова в мові-реципієнті, поширення, вживання його в наступні періоди, дає змогу простежити зв'язок назви з предметом, поняттям і зміни цього зв'язку протягом певного історичного періоду. До діяхронії належать також і процеси фонетичної, граматичної й семантичної адаптації. Разом із тим окремі аспекти вимагають застосування синхронічного методу під час розгляду запозичень: виділення тематичних груп лексики, характеристики семантичного обсягу слів і семантичних відношень усередині цих груп.

Д.В. Будняк, визначаючи «лексичне запозичення», поєднує аспекти діяхронії та синхронії, пропонує таку дефініцію: «Лексичне запозичення – це тривалий процес, у результаті якого слова і їх структурні елементи однієї мови постійно засвоюються системою іншої мови на основі мовних, економічних і культурних відносин різних народів». Результати ж мовних контактів дослідниця називає «запозиченнями», широко розуміючи цей термін і називаючи ним елементи іншомовного походження на певному мовному рівні й незалежно від структурної ієрархії, коли вони є результатами взаємодії мов [4, с. 12–14].

Фундаментальна типологія запозичень – одна з найбільш відомих типологій у зарубіжній лінгвістиці – розроблена Е. Хаугеном, який визначив запозичення як «навмисне відтворення в одній мові моделей, зразків, що раніше існували в іншій мові». Говорячи про зразки та моделі, вчений уявляє можливість запозичення не тільки окремих слів, а й різноманітних конструкцій, зокрема словосполучень. Саме завдяки цьому вищевказане визначення вважається найбільш точним на сьогоднішній день. Аналізуючи лексичні запозичення в норвезькій мові, Е. Хауген поділив запозичені слова на два класи: необхідні (*necessity borrowings*) і надлишкові (*luxury borrowings*), уживання яких не має під собою достатніх лексико-семантичних причин, оскільки в таких невинуватих запозичень є еквіваленти в рідній мові індивіда.

Усі іншомовні слова, за Е. Хаугеном, діляться на такі три основні типи:

1) слова без морфологічної заміни, що зберегли в мові, яка їх запозичила, свій морфологічний склад (тобто запозичені слова);

- 2) слова з частковою морфологічною субституцією (запозичені морфемі);
- 3) слова з повною морфологічною субституцією, що зберігають лише значення прототипу, кальки [12, с. 344–382].

Отже, запозичені слова являють собою випадки повного переносу форми та значення іншомовного слова з різним ступенем фонетичної адаптації (асимільовані, неасимільовані). При запозиченнях-зсувах відбувається зрушення в значенні (позамовному контексті) лексеми рідної мови. При цьому значення новоствореного слова в мові-реципієнті може зовсім не збігатися зі значенням відповідного слова в мові-джерелі (омонімічні запозичення) або мати з ним дещо спільне (синонімічні запозичення). Другу підгрупу серед запозичень-зсувів становлять запозичення-утворення, що формуються шляхом перекладу всіх (точні) або лише деяких (приблизні) частин іноземного слова. Фактично точні запозичення-утворення в термінології Е. Хаугена відповідають калькованим одиницям у традиційному розумінні. Запозичення-гібриди – це складні слова, в яких одна з частин запозичена (являє собою запозичене слово), а інша є типовою для мови-реципієнта.

Класифікація, розроблена Е. Хаугеном, вважається традиційною, або класичною. Саме її беруть за основу сучасні вчені під час дослідження природи іншомовних запозичень у різних мовах.

Своєрідним продовженням, а також розвитком ідей Е. Хаугена є концепція Л.М. Баш, згідно з якою під терміном «запозичення» об'єднано низку різнорідних явищ, тому вводиться розмежування: власне запозичення та квазізапозичення (лат. *quasi* – «на зразок, наче»).

Власне запозичення, у свою чергу, діляться на такі групи:

- 1) варваризми – іншомовні слова та вирази, що вживаються без перекладу зі збереженням графіки й орфографії мови-джерела;
- 2) транслітерація – переклад з однієї графічної системи в іншу, передача чужої графіки за допомогою своєї графіки;
- 3) власне запозичення, чи запозичення у вузькому смислі, – слова, що прийшли з інших мов, передаються засобами своєї (рідної) графічної системи, які не зазнали суттєвих трансформацій;
- 4) інтернаціоналізми. Цей тип лексики є проміжним між запозиченнями та квазізапозиченнями.

Серед квазізапозичень виділяються такі групи:

- 1) власне переоформлення – запозичення, що зазнали трансформації в мові-реципієнті;
- 2) слова-міксти – переоформлені слова, але не можна сказати, вони були переоформлені в мові-реципієнті чи створені на її базі від запозиченого слова за певними мовними моделями;
- 3) слова-гібриди – рідні слова, створені на основі запозичених слів, але за правилами мови-реципієнта [2, с. 22–34].

Великий вклад в описання процесу запозичення іншомовної лексики зробив Л.П. Крисін. Він називає запозиченням «процес переміщення різноманітних елементів із однієї мови в іншу». Під «різноманітними елементами» маються на увазі одиниці мовних рівнів (фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики). Як наслідок цього, Л.П. Крисін розрізняє запозичення фонемі, морфемі, лексемі тощо. У вітчизняному мовознавстві прийнятий запропонований ним розподіл іншомовних слів на три групи:

- а) запозичене слово;
- б) екзотизм;
- в) іншомовне вкраплення.

У свою чергу, запозичені слова представлені такими групами слів:

- а) слова, що структурно збігаються з іншомовними прототипами, тобто слова, які змінені графічно й передаються відповідними фонемними засобами мови, що запозичує, без будь-яких структурних додавань;
- б) слова, морфологічно оформлені засобами мови, що запозичує;
- в) слова з частковою морфологічною субституцією [10, с. 68–70].

С.В. Гриньов класифікує запозичення за такими ознаками:

I. Час запозичення.

II. Мова-джерело запозичення.

III. Сфера вживання запозичених слів (загальноновживані та спеціальні).

IV. Характер запозиченого матеріалу:

- 1) пряме чи матеріальне запозичення, тобто запозичення із чужої мови як матеріальної (звукової чи графічної) частини знака, так і його значення;
- 2) калькування, представлене трьома різновидами:
  - а) словотвірне калькування, що імітує чужу словотвірну модель при наповненні її своїм морфемним матеріалом;
  - б) смислове чи семантичне калькування, при якому у слів національної мови під впливом чужої з'являються нові значення;
  - в) фразеологічне калькування: по суті, це – дослівний переклад іншомовного виразу [7, с. 132–134].

Одну з найдетальніших класифікацій запозичень пропонує М.В. Орешкіна, яка характеризує запозичену лексику за такими критеріями:

- за генетичною належністю до мов-джерел чи мовних сімей: індоевропеїзми, арабізми тощо;
- за поширеністю в мовах світу: інтернаціоналізми, регіоналізми, локалізми, окупаціоналізми;
- за ступенем засвоєння мовою-реципієнтом: повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні;

- за структурою запозиченого слова: чужа/іншомовна форма, змішана форма/напівкалька, власна/рідна форма/калька;
- за графічним образом запозиченого слова: власна графічна форма/іншомовні слова, чужа графічна форма/іншомовні вкраплення;
- за наявністю в семантиці запозиченого слова національно-культурного чи культурно-історичного компонента: екзотизми, варваризми, етнографізми, орієнталізми тощо;
- за лексико-граматичними класами: іменники, прикметники, дієслова, вигуки тощо;
- за тематичними групами: апелятивна запозичена лексика (суспільно-історичні, природні, культурно- побутові реалії й поняття), неапелятивна запозичена лексика (антропоніми, топоніми, гідроніми, етніоніми);
- за стилістичним відтінком запозиченої лексики;
- за сферою використання: загальнонавчальні й обмежені професійно/запозичені терміни;
- за часом запозичення: ранні (історичні, етимологічні, старі), пізні (сучасні, нові) [11, с. 7–75].

Цей перелік критеріїв можна було б продовжувати й деталізувати, тому що відмінності між групами запозичень не завжди є чіткими.

Сучасна українська дослідниця Л.М. Архипенко ділить англіцизми відповідно до широти вживання на дві групи: загальнонавчальні англіцизми та англіцизми з обмеженою сферою вживання. Група загальнонавчальних англіцизмів включає в себе чотири основні категорії слів: давні англіцизми; колишні екзотизми; слова, у яких з'явилися на українському ґрунті нові значення; новітні англіцизми. Групу англіцизмів з обмеженою сферою вживання вона ділить на дві підгрупи: спеціальні та сленгізми/жаргонізми. Останні, на думку дослідниці, зазнають впливу моди на все американське [1, с. 5].

Італійський учений Р. Гузмані визначає запозичення як «будь-яке явище мовної інтерференції, тобто контакту і взаємовпливу різних мов». Під мовами він розуміє не лише національні мови, а й індивідуальні говірки окремо взятих мовців, які формуються, запозичуючи елементи інших індивідуальних говірок. Науковець стверджує, що запозичення виникають як індивідуальне явище й надалі пропагуються (як і кожне нове слово, не обов'язково іншомовний термін) серед індивідів, поширюючись, зрештою, на все суспільство. Не варто, однак, зараховувати до запозичень так звані ксенізми (терміни, що позначають екзотичні поняття, відсутні в мові-реципієнті), які Р. Гузмані називає «оказіоналізми». Необхідно також бути уважними, аналізуючи «хибні запозичення», тобто слова, які лише за формою нагадують іншомовні, а насправді мають цілком італійське походження. Зазвичай вони є семантично автономними, не зважаючи на те що містять англійську основу. Крім того, вчений виділяє так звані «скорочені» запозичення, тобто неповні форми іншомовних виразів. Окрему групу становлять епоніми, терміни, які в мові-донорі були власною назвою, а в мові-реципієнті стали назвою загальною. Така трансформація інколи відбувається вже в мові-донорі й потім розповсюджується на інші мови [15, с. 35].

Р. Гузмані запропонував типологію залежно від шляху проникнення запозичення в мову-реципієнт:

- 1) *пряме запозичення* проникає усним шляхом через безпосередній мовний контакт у двомовних регіонах;
- 2) *дистанційне запозичення* потрапляє через писемні джерела;
- 3) *опосередковане запозичення*, тобто таке, що повернулося в мову, з якої прийшло, але після трансформації в мові-посереднику (*casinò*: італійська – французька – італійська) [15, с. 117–118].

Інший італійський лінгвіст М. Дардано вважає, що будь-яке слово, взяте з іншої мови, є запозиченням. Учений класифікує запозичення на інтегровані та неінтегровані, тобто такі, які пройшли морфологічну й фонологічну адаптацію до італійської мови, і такі, які увійшли до неї в незмінному вигляді. Крім того, М. Дардано ділить запозичення на необхідні (денотативні) й надлишкові (конотативні). Перші позначають нове поняття, якого раніше в мові не було, а останні є лише іншомовною копією слова, яке вже існувало, і виконують не стільки номінативну, скільки прагматичну функцію [14, с. 291–313].

Ще одна класифікація була запропонована В. Пульчіні:

1. **Запозичення.** Вони можуть бути повністю неадаптовані і сприйматися як іншомовні форми, частково адаптовані, але такі, що сприймаються як іншомовні форми, й адаптовані. Варто зазначити, що деякі запозичення в семантичному плані можуть вкорінюватися в мову, зберігаючи при цьому іншомовну морфологічну форму, а деякі, навіть будучи повністю адаптованими, функціонують як запозичення.

2. **Заміщення.** У цю категорію входять переклад іншомовних конструкцій, які зберігають морфологічну форму та значення (калька); частковий переклад відповідно до правил морфології мови-реципієнта (часткова калька); новоутворення, тобто незалежний еквівалент, який дає загальне уявлення про предмет (довільна калька); семантичне запозичення, при якому рідному слову надається нове значення, таке, яке в іншомовного еквівалента (семантична калька).

Хибні запозичення. Вони можуть бути лексичними, морфологічними й семантичними. До них належать новоутворення з використанням іншомовних елементів, але таких, які не мають аналога в мові-донорі, скорочені запозичення та семантичні розширення, при яких запозиченню надається нове значення, якого немає в початковій мові [16, с. 151–167].

Отже, огляд наукової літератури із цієї теми засвідчує, з одного боку, відсутність єдності в підході до побудови класифікації запозичень, з іншого – недосконалість самих класифікацій, бо вони часто базуються на різних критеріях. Для створення цілісної картини такого складного явища, як запозичення, доцільно говорити не про одну узагальнену класифікацію, а про взаємопов'язану низку чи систему класифікацій, які змогли б відобразити такий неоднорідний предмет із різних боків. У перспективі подальшої роботи в цьому напрямі – створення узагальненої теоретичної бази для вивчення лексичного запозичення та оцінювання його адаптації в мові-реципієнті.

Література:

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
2. Баш Л.М. Дифференциация термина «заимствование»: хронологический и этимологический аспекты / Л.М. Баш // Вестник Моск. ун-та. Сер. № 9 «Филология». – М. : Изд. МГУ, 1989. – С. 22–34.
3. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М. : Прогресс, 1968. – 608 с.
4. Будняк Д.В. Полонизмы в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Д.В. Будняк. – К. : Издательство Киев. ун-та, 1991. – 55 с.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; перевод с англ. и комментариев Ю.А. Жлуктенко ; вступит. ст. В.Н. Ярцевой. – К. : Вища школа, 1979. – 264 с.
6. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх ; перевод с англ. – К. : Вища школа, 1979. – 678 с.
7. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
8. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1996. – 135 с.
9. Жлуктенко Ю.О. Структурне співвідношення моделі і копії при лексичному запозиченні / Ю.О. Жлуктенко // Вісн. Київськ. ун-ту. Серія № 9 «Іноз. філол.». – К. : Вища школа, 1975. – С. 15–18.
10. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
11. Орешкина М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики / М.В. Орешкина // Функциональная лингвистика : материалы конференции. – Симферополь, 1994. – Часть I. – С. 73–75.
12. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – Вып. 6. – М. : Прогресс, 1972. – 536 с.
13. DARDANO M. “The influence of English on Italian”, in: W. Viereck, W.-D. Bald (a c. di), English in contact with other languages. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986. – P. 231–252.
14. DARDANO M. “Lessico e semantica” in: A. Sobrero (a c. di), Introduzione all’italiano contemporaneo: le strutture. – Roma-Bari : Editori Laterza, 1999. – P. 291–370.
15. GUSMANI R. Saggi sull’interferenza linguistica, vol. II. – Firenze : Casa Editrice “Le Lettere”, 1983. – P. 269.
16. PULCINI V. “Italian”, in: M. Görlach (a c. di), English in Europe. – Oxford : Oxford University press, 2007. – P. 151–167.

Анотація

**А. БИКОВА. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОМІНАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ
ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

У статті подано огляд наукової літератури з питань номінації та класифікації запозичених слів у лінгвістиці. Основною проблемою під час дослідження запозичених слів є відсутність єдності в підході до побудови класифікації запозичень за типами, видами, класами й розрядами. Робиться спроба створити цілісну характеристику запозичень, здійснюється аналіз як вітчизняної, так і зарубіжної класичної та сучасної літератури, присвяченої іншомовній лексиці.

Ключові слова: запозичення, іншомовні слова, англіцизм, класифікація.

Аннотация

**А. БИКОВА. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОМИНАЦИИ И КЛАССИФИКАЦИИ
ЗАИМСТВОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ**

В статье подан обзор научной литературы по вопросам номинации и классификации заимствованных слов в лингвистике. Основной проблемой при исследовании заимствованных слов является отсутствие единства в подходе к построению классификации заимствований по типам, видам, классам и разрядам. Делается попытка создать целостную характеристику заимствований, осуществляется анализ как отечественной, так и зарубежной классической и современной литературы, посвященной иноязычной лексике.

Ключевые слова: заимствование, иностранные слова, англицизм, классификация.

Summary

**A. BYKOVA. ACTUAL PROBLEMS OF THE CATEGORY
AND CLASSIFICATION OF BORROWINGS IN MODERN LINGUISTICS**

The article presents a review of the scientific literature treating the category and classification of loan words in modern linguistics. The main scientific problem in the field is that there are no common classification according to the type, mode, class and category criteria of the words under analysis. In this article the author is searching to give an integral characteristic of the borrowings and analyzes national and foreign classical and contemporary scientific literature.

Key words: borrowings, foreign words, anglicism, classification.